

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи

Дипломна робота
магістра

з теми: «**ВИХОВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ В ІГРАХ ЗА ПРАВИЛАМИ У
СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ**»

Виконала:
студентка KorOs1-M20z групи
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Чворсюк Оксана Павлівна

Керівник:
Опалюк О.М.,
кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензент:
Левицький В.Е.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри логопедії
та спеціальних методик

Кам'янець-Подільський – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ В ДОШКІЛЬНИКІВ.....	6
1.1. Вивчення етапів становлення самостійності у дошкільників з нормотиповим розвитком в сучасних психолого-педагогічних дослідження.....	6
1.2. Особливості розвитку самостійності в дошкільників з порушеннями інтелекту.....	16
Висновки до першого розділу.....	21
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ САМОСТІЙНОСТІ В СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ.....	23
2.1. Методика констатувального етапу дослідження.....	23
2.2. Аналіз результатів констатувального етапу дослідження.....	31
Висновки до другого розділу.....	43
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ В ІГРАХ ЗА ПРАВИЛАМИ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ.....	46
3.1. Розвиток та виховання самостійності в іграх за правилами в дошкільників з порушеннями інтелекту.....	46
3.2. Методика формування самостійності в іграх за правилами у старших дошкільників з порушеннями інтелекту.....	54
Висновки до третього розділу.....	74
ВИСНОВКИ.....	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	85

ВСТУП

Актуальність дослідження. Модернізація спеціальної освіти в Україні орієнтована на переусвідомлення співвідношення змісту завдань навчання дошкільників з порушеннями інтелекту та результатів їх культурного та особистісного розвитку. Серед показників інтегративних досягнень соціально-особистісного розвитку дитини дошкільного віку вітчизняними дослідниками (І. Бех, О.Вержиховська, О. Гаврилов, В. Синьов, О.Хохліна, А.Шевцов та ін.) виділяється категорія самостійності, прижиттєве формування якої визначається соціальною ситуацією розвитку, умовами виховання та навчання та провідною роллю дорослих у цьому процесі (Г. Блеч, Л. Вавіна, В. Липа, С. Миронова, С. Трикоз та ін.).

На думку дослідників, великий вплив на становлення самостійності дошкільників відводиться ігровій діяльності, яка виступає провідним видом діяльності дошкільного віку та є важливим джерелом розвитку, що забезпечує зміну соціальних та пізнавальних потреб дитини у різні вікові періоди її особистісного розвитку (А. Богуш, Л. Виготський, Н. Докуш, Н. Луцан, Ю. Руденко, Т. Поніманська та ін.). Ігри за правилами виділені як елемент дидактики дошкільного навчання та виховання дітей, що забезпечує розвиток у них самооцінки, самоконтролю та самостійності (М. Вашуленко, Г. Люблінська, Ж. Маценко, Н. Скрипченко та ін.). Самостійність у дітей з порушеннями інтелекту розглядається в контексті соціальних досягнень дошкільного віку (А. Висоцька, І. Гладченко, Т. Дегтяренко, О. Мякушко та ін.), а шляхи її становлення - в ігровій та продуктивній взаємодії, в яких дитина опановує навички комунікації та кооперації в умовах спільної діяльності з однолітком, що виділяється як об'єкт спілкування (Г. Блеч, Л. Вавіна, В. Любчинко, Г. Мерсіянова, В. Тищенко).

Разом з тим, при констатації високої значущості розвиваючого потенціалу ігор за правилами для становлення самостійних умінь у дітей дошкільного віку, їх прояви у спільній діяльності з однолітками, на

сьогоднішній день майже відсутні дослідження, присвячені вихованню самостійності в іграх за правилами у старших дошкільників з порушенням інтелекту.

Актуальність і недостатня розробленість вище зазначених питань зумовили вибір теми кваліфікаційної роботи магістра «Виховання самостійності в іграх за правилами у старших дошкільників з порушеннями інтелекту».

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та розробці психолого-педагогічних умов, що сприяють ефективному вихованню самостійності у старших дошкільників з порушеннями інтелекту в грі за правилами.

Об'єкт дослідження : процес виховання самостійності у старших дошкільників з порушеннями інтелекту.

Предмет дослідження : методика виховання самостійності у старших дошкільників з порушеннями інтелекту.

Гіпотеза дослідження : Без цілеспрямованого корекційного впливу в старшому дошкільному віці у дітей з порушеннями інтелекту не формується самостійність як готовність до соціальної взаємодії у колективі однолітків. Виховання самостійності відбувається в іграх за правилами через засвоєння дітьми за допомогою дорослого способів їх співпраці з дорослим, причому формування її відбувається поетапно: від елементарних проявів активності в ігрових діях до перенесення відомих способів дій у нові умови гри. Показником ефективності використання ігор із правилами у становленні самостійності старших дошкільників з порушеннями інтелекту є перехід від ігрової діяльності, організованої педагогом, до самостійної ігрової діяльності.

Для реалізації поставленої мети було окреслено такі **завдання дослідження**:

1. З'ясувати теоретико-методологічні основи виховання самостійності у дошкільників з нормотиповим розвитком та порушеннями інтелекту.

2. Обґрунтування та розробка методики емпіричного вивчення рівня сформованості самостійності в старших дошкільників з порушеннями інтелекту.

3. Особливості виховання самостійності в іграх за правилами у старших дошкільників з порушеннями інтелекту.

Методи дослідження: системний аналіз наукової психолого-педагогічної літератури з проблеми вивчення; теоретичне вивчення й узагальнення передового педагогічного досвіду; констатувальний та формувальний етапи дослідження; кількісний та якісний аналіз експериментальних даних.

Експериментальна база дослідження. «Інклюзивно-ресурсний центр № 1» Ужгородської міської ради; Навчально-реабілітаційний центр Хустської міської ради.

Теоретична значущість полягає в з'ясуванні теоретико-методологічних основ виховання самостійності у дошкільників з нормотиповим розвитком та порушеннями інтелекту.

Практичне значення полягає в обґрунтування та розробці методики емпіричного вивчення рівня сформованості самостійності в старших дошкільників з порушеннями інтелекту; особливості виховання самостійності в іграх за правилами у старших дошкільників з порушеннями інтелекту.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дипломної роботи магістра обговорювались на студентській науково-практичній конференції в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Публікації: Робота висвітлена у статті «Виховання самостійності в іграх за правилами у старших дошкільників з порушеннями інтелекту».

Структура роботи: робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

ВИСНОВКИ

Самостійність є сукупним результатом системи виховання, спрямованим на повноцінний особистісний розвиток кожного дошкільника. Проявами самостійності є низка новоутворень розвитку, які починають заявляти про себе до кінця дошкільного віку (риси довільної діяльності, елементарної саморегуляції, прагнення до самоствердження, визнання своїх досягнень, оцінка власних дій). Як наслідок, старший дошкільник все більше емансипує від дорослого, стає більш незалежним, починає діяти цілеспрямовано й усвідомлено, розуміючи й оцінюючи результати й наслідки своїх дій. Самостійність дитини проявляється у звичних для неї умовах, у яких набувались основні навички, без нагадування, спонукання і допомоги з боку дорослих; дитина самостійно використовує звичні способи дій у нових, незвичних, але близьких і однорідних ситуаціях; спостерігається явище переносу і високої інтенсивності самостійної діяльності та самоконтролю в нестандартних ситуаціях. Самостійність дошкільника у своєму розвитку досягає різних стадій залежно від віку, від системи вимог, які висувуються перед дитиною дорослими, від умов виховання у дошкільному закладі та сім'ї.

Самостійність – інтегративна якість особистості, що має складну структуру, яка включає пізнавальний, емоційно-вольовий та діяльнісний компоненти. Самостійність виявляється в інтересі дитини до діяльності, в умінні діяти без допомоги дорослого при виборі змісту, засобів та способів виконання завдань. Самостійність формується в міру дорослішання дитини і на кожному віковому етапі має свої особливості: від елементарного прояву активності немовляти до зрілої самостійності дорослої людини.

Розвиток самостійності у дошкільному віці пов'язана з опануванням різних видів діяльності (ігрова, трудова, навчальна), у яких дитина набуває можливість виявляти свою суб'єктну позицію. Гра, як провідний тип діяльності у дошкільному віці, дозволяє розкрити у дитини її потенційні можливості у колективі однолітків. Ігри за правилами ще більшою мірою,

ніж сюжетні, сприяють формуванню довільності поведінки, вмінню керувати нею, а також становленню самооцінки та формуванню самостійності.

Методика дослідження рівня сформованості самостійності в старших дошкільників з порушеннями інтелекту передбачала 2 етапи, зокрема: перший етап був спрямований на вивчення рівня професійної компетентності корекційних педагогів та вихователів при вихованні у старших дошкільників з порушеннями інтелекту самостійності, як особистісно-вольової якості, засобами ігрової та інших видів діяльності. Цей етап вивчення передбачав опитування педагогів у даному напрямку проблеми. Другий етап методики поділявся на підготовчий та основний, зокрема на підготовчому етапі вивчалися історії розвитку дітей, медичні карти, висновки фахівців інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ) на кожному дитині. Крім цього, було проведено психолого-педагогічне обстеження дітей. На основному етапі методики ми проводили наступні види робіт, а саме: спостереження за дітьми під час організації ігор за правилами, що дозволить виявити та порівняти самостійні ігрові вміння дошкільників з нормотиповим розвитком та з порушеннями інтелекту; індивідуальна бесіда з дитиною за змістом гри за правилами, після виконання її дошкільником, щодо з'ясування рівня прояву самостійності у нього; бесіда за змістом сюжетних малюнків, на яких зображено самостійне виконання дітьми ігрової, образотворчої, продуктивної, суспільно-корисної та інших видів діяльності.

На констатувальному етапі дослідження нами було умовно виділено та описано рівні самостійності старших дошкільників у процесі ігор за правилами: високий, середній та низький.

Порівняльний емпіричний аналіз прояву рівнів самостійності старших дошкільників з нормотиповим розвитком й порушеннями інтелекту в процесі ігор за правилами дав нам змогу стверджувати, що старшим дошкільникам з порушеннями інтелекту взагалі не притаманний високий рівень самостійності в процесі ігор за правилами та під час інших видів діяльності. Хоча для більшої частини старших дошкільників з типовим розвитком (90%)

це є характерним. Порівняльна якісна та кількісна характеристика старших дошкільників з нормотиповим розвитком та з порушеннями інтелекту за рівнями їх самостійності у процесі ігор за правилами показала, що 60 % дітей з порушеннями інтелекту та лише 10% із нормотиповим розвитком можна віднести до середнього рівня. При цьому дитина поверхово знала, називала і виявляла інтерес до гри, у більшості випадків дотримувалася та діяла за правилами до кінця гри, частково використовувала невербальні та вербальні засоби спілкування, іноді могла самостійно запропонувати гру, але не володіла засобами розподілу функціональних місць у грі, утруднялася в оцінці своїх дій та дій однолітків, не могла пояснити правила гри. При проведенні індивідуальної бесіди з дитиною за змістом гри за правилами, після виконання її дошкільником, дитина не давала чіткі відповіді на запитання, поверхово розуміла послідовність подій у відповідній грі, не чітко надавала особистісну характеристику персонажів попередньої гри, що вказувало на незначний рівень прояву її самостійності; вона самостійно не могла добирати лінію наступної аналогічної гри (потребувала допомоги дорослого), поверхово надавала характеристику ролі її персонажів; іноді не адекватно та різнобічно розповідала (за допомогою навідних запитань дорослого) про можливість організації своєї гри. Решта старших дошкільників з порушеннями інтелекту (40%) виявила низький рівень самостійності у процесі ігор за правилами, який відзначався у тих випадках, коли дитина не виявляла інтерес до гри, самостійно не приймала правил гри, не підпорядковувала свої дії правилам до кінця гри; не могла запропонувати самостійно гру одноліткам; не використовувала невербальні та вербальні засоби спілкування з однолітками, не володіла засобами розподілу функціональних місць у грі; не давала оцінки своєї діяльності та діяльності однолітків, не могла пояснити правила гри. При проведенні індивідуальної бесіди з дитиною за змістом гри за правилами, після виконання її дошкільником разом з педагогом, дитина не відповідала на запитання, не розуміла послідовності подій у відповідній грі, взагалі не давала особистісну

характеристику персонажів попередньої гри, що вказувало на відсутність прояву в неї самостійності; вона ні самостійно. Ні з допомогою дорослого не могла добирати лінію наступної аналогічної гри, взагалі не давала характеристику ролі її персонажів; дуже часто не адекватно, за допомогою навідних запитань дорослого, говорила про будь що або взагалі мовчала.

Зазначимо на тому, що в переважній більшості дітей з порушеннями інтелекту виявлено такі особливості поведінки у процесі гри, як: невміння підпорядковуватися вимогам і правилам, нездатність зосередитися на завданні, нестійкість уваги, відсутність цілеспрямованості на діях, наявність супутніх хаотичних рухів, низький рівень самостійності в грі. Виходячи з цього, важливим є визначення та створення в реальному педагогічному процесі дошкільного виховання дітей з порушеннями інтелекту умов, завдяки яким ці діти зможуть освоїти ігри за правилами та перевести їх у самостійну діяльність.

На основі теоретичного аналізу з виховання самостійності в дітей, а також даних констатуючого експерименту ми визначили психолого-педагогічні умови, необхідні для формування самостійності у старших дошкільників з порушеннями інтелекту в процесі проведення ігор за правилами.

Основними напрямками цілеспрямованого розвитку та виховання самостійності в іграх за правилами в старших дошкільників з порушеннями інтелекту ми виділили: підбір ігор, придатних для розвитку самостійної дитячої діяльності, робота над удосконаленням ігрових навичок дітей, зокрема: збагачення ігрової діяльності новим змістом, формування ігрових умінь, активізація мовленнєвого розвитку, надання можливості гратися самостійно, створення нових змістовних форм співпраці між дітьми. Для виховання самостійності в старших дошкільників з порушенням інтелекту слід використовувати ігри, в яких однією з основних компонентів є правила. Саме правила спрямовують гру, організують поведінку та взаємини дітей, є головним механізмом, що приводить у рух всю гру, та визначають норми дії

в ній. До специфічних характеристик ігор за правилами відноситься нормативне регулювання поведінки. Взаємний контроль за дотриманням правил – важлива складова особистісно-вольового розвитку дитини, зокрема такої її якості, як самостійність .

Корекційні педагоги повинні розвинути у старших дошкільників з порушеннями інтелекту: виразні мотиви до гри за правилами, що надалі будуть спонукати їх до ігрової діяльності («хочу грати», «можу грати»); вміння вибирати гру за правилами та партнера у ній; вміння навчатися грі за правилами за допомогою метода спостереження, зокрема переносити різні способи ігрових дій в нову, аналогічну за змістом, гру; вміння здійснювати самоконтроль та оцінку дій учасників гри, їх самостійну гру; вміння та готовність співпрацювати з дорослим та однолітками у процесі гри, виконуючи її правила; вміння самостійно виконувати ролі згідно правил гри; вміння проявляти самостійність при вирішенні спірних питань щодо виконання правил гри; вміння в ігровій діяльності розвинути установку на результат гри: виграти, перемогти тощо.

Для реалізації спеціальних педагогічних умов розвитку та корекції самостійності в іграх за правилами в старших дошкільників з порушеннями інтелекту нам потрібно проаналізувати відомі ігри з правилами з метою формування комплекту ігор для відповідної нозології дошкільників. Щоб створити комплект, який старші дошкільники з порушеннями інтелекту можуть використовувати самостійно, необхідно знати зміст цих ігор, ступінь зростання складності правил цих ігор, а також психофізичні, вікові та індивідуальні особливості та можливості дітей у регулюванні ігрової поведінки, у процесі самостійного виконання правил гри.

Корекційно-виховна робота з формування самостійних ігрових процесів в іграх за правилами у старших дошкільників з порушеннями інтелекту має проходити три етапи. Кожен етап повинен бути спрямований на активізацію в старших дошкільників з порушеннями інтелекту інтересу до ігор з однолітками, а не з вихователем, на оволодіння вмінням діяти за

заданими правилами в кожній конкретній грі, а також на досягнення певного рівня самостійності в всіх запропонованих іграх. На перших двох етапах особливу увагу слід приділяти способам розподілу функціональних місць у грі, тобто вибору ігрових ролей дітьми. Для цього з старшими дошкільниками з порушеннями інтелекту потрібно вивчати дитячі лічилки, використовувати жеребкування, вибирати ведучого за взаємною домовленістю. Особлива увага при цьому приділяється формуванню вміння оцінювати свої дії та дії партнерів з гри, визначати переможця, а також формулювати та обґрунтовувати правила виграшу. У ході навчання старших дошкільників з порушеннями інтелекту слід пропонувати ігри всіх вище описаних серій.

На першому етапі роботи з старшими дошкільниками з порушеннями інтелекту потрібно спрямовувати на вирішення наступних завдань: сформувати інтерес у дітей приймати участь в іграх за правилами спільно з однолітками; навчити виконувати конкретні ігрові дії відповідно до правил запропонованої гри; навчити дотримуватися правил до кінця гри; навчити розподіляти функціональні ролі в іграх із правилами. Проведення другого етапу передбачає виконання наступних завдань: навчання дітей запам'ятовувати, пояснювати та дотримуватися правил гри, брати на себе роль ведучого; формування довільного самоконтролю в ігровій поведінці; формування можливості оцінювати власні події та події однолітків у процесі гри; навчання старших дошкільників з порушеннями інтелекту проговорювати правила виграшу в словесних висловлюваннях. Третій етап виховання самостійності у старших дошкільників з порушеннями інтелекту в грі за правилами присвячується формуванню наступних умінь: самостійно обирати гру та партнерів; виконувати ігрові дії відповідно до нових ігрових правил; самостійно оцінювати власні дії та дії однолітків; фіксувати та обґрунтовувати правила виграшу у словесних висловлюваннях; формувати перенесення способу ігрової дії зі знайомої ситуації в нову, незнайому гру за

правилами; закріплювати прояви почуття взаємодопомоги та чуйності; виховувати вміння самостійного виконання відповідних ролей дітьми у грі.

У процесі методики формування самостійності в іграх за правилами в дошкільників з порушеннями інтелекту необхідно дотримуватися загальних та спеціальних педагогічних умов щодо виховання у дітей самостійності в процесі проведення ігор за правилами, зокрема: підібрати комплект ігор за правилами, спрямованими на поетапний (у відповідно до виділених трьох рівнів) розвиток самостійності у вихованців; створити різноманітне предметно-ігрове середовище, що дозволяє дітям робити самостійний вибір будь-якої, запропонованої педагогом, гри; включити у розклад спеціальних занять з навчання дітей іграм за правилами; виділити у режимі дня дітей спеціальний час для їх самостійної ігрової діяльності; провести семінар із підвищення рівня професійної компетентності педагогів у вихованні самостійності у дітей; розробити проведення семінарів для батьків з навчання педагогічним технологіям проведення ігор за правилами в умовах сім'ї; планувати моніторинг рівня прояву самостійності в дітей у ході виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрющенко Н. (2007) Взаємодія ігрової та навчальної діяльності *Дефектологія*, 1, 38 – 40.
2. Артемова Л. & Янківська О. (2001) Дидактичні ігри і вправи в дитячому садку. Київ : Радянська школа, 128 с.
3. Бех І. (1998) Особистісно зорієнтоване виховання: науково-методичний посібник. Київ : ІЗМН МО України, 204 с.
4. Бех І. (2003) Традиційні і сучасні цілі навчально-виховного процесу. *Педагогіка толерантності: Громадський психолого-педагогічний журнал для вчителів, вихователів, науковців, батьків та юнацтва – для всіх, кого турбують проблеми виховання та освіти*, Київ, 1, 26 – 29.
5. Білан О. (2004) Вплив ілюстрації на якість монологічного мислення дошкільників. *Наука і освіта*. 8–9. 207–209.
6. Блеч Г. (2012) Комплекс програмно-методичного забезпечення «Зміст корекційно-спрямованого навчання і виховання розумово відсталих дітей у спеціальних дошкільних закладах» (програма ознайомлення з навколишнім, методичні рекомендації, дидактичні матеріали). Київ : ПрАТ «Видавництво Київська правда», 96с.
7. Богуш А. (1998) Заняття з розвитку мови у дитячому садку. Київ : Освіта, 174 с.
8. Богуш А. & Руденко Ю. (2005) Збагачення словника дошкільників експресивною лексикою народних казок. Одеса : Поліграф, 252 с.
9. Богуш А. & Луцан Н. (2008) Мовленнєво-ігрова діяльність : мовленнєві ігри, ситуації, вправи : навчально-методичний посібник. Київ : Слово, 251 с.
10. Бондар В. (2005) Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці. Київ : Наш час, 176 с.
11. Бондар В. & Синьов В. (2011) (eds.) Дефектологічний словник: навчальний посібник. Київ : МП Леся, 528 с.

12. Вавіна Л. (2010) (eds.) Корекційна спрямованість початкового навчання у спеціальній школі інтенсивної педагогічної корекції: Методичні рекомендації . Київ : ІСДО, 160 с.
13. Вавіна Л. & Мерсіянова Г. (1999) Дидактичні ігри у роботі з розумово відсталими дошкільниками : методичний посібник. Київ : РУМК, 154 с.
14. Вашуленко М. & Скрипченко Н. (2002) Навчання грамоти дошкільників засобами ігрової діяльності : методичний посібник. Київ : Освіта, 123с.
15. Вержиховська О. (2018) Теорія і спеціальна методика виховання дітей з особливостями інтелектуального розвитку : навчально-методичний посібник. 2-е вид., перероб. і доп. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 292с.
16. Вільчковський Є. (2008) Методика ігрової діяльності в дитячому садку. Київ : Слово, 140 с.
17. Висоцька А. (2014) (eds.) Навчальні програми для розумово відсталих дошкільників. Ігрова діяльність. Київ, 17 с.
18. Висоцька А. (2012) Теоретичні засади змісту виховної роботи з соціального розвитку розумово відсталої дитини дошкільного віку. *Теорія і практика олігофренопедагогіки та спеціальної психології: зб. наук. праць / за ред. Т. В. Сак.* Київ, 7, 30 – 40.
19. Гарбуз Т. (2008) Навчання грамоти в дошкільних установах засобами гри : методичні рекомендації. Харків : Просвіта, 132 с.
20. Гладченко І. (2012) Комплекс програмно-методичного забезпечення « Зміст корекційно-спрямованого навчання і виховання розумово відсталих дітей у спеціальних дошкільних закладах» (програма з ігрової діяльності, методичні рекомендації, дидактичні матеріали). Київ : ПрАТ Видавництво Київська правда, 112с.
21. Дегтяренко Т. & Вавіна Л. (2008) Корекційно-реабілітаційна робота в спеціальних дошкільних закладах для дітей з особливими потребами :

навчальний посібник. Суми: ВТД Університетська книга, 302с.

22. Дмитрієва І. (1997) Естетичне виховання розумово відсталих дошкільників засобами гри. *Особлива дитина: навчання і виховання* : наук., навч., інформ. журн. Київ, 2, 32–37.

23. Докшина Н. & Самбурська Л. (2004) Діти, які мають особливості психофізичного розвитку. *Психологія*, 44, 22 – 27.

24. Єременко І. & Турчинська В. (1997) Готовність розумово відсталих дітей до навчання в допоміжній школі. Київ : Освіта, 156 с.

25. Засенко В. (2006) До проблеми особистісного підходу у навчанні дітей з порушеннями психофізичного розвитку. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: наук.-метод. зб.* / за ред. В. Бондаря, В. Засенка. Київ : Науковий світ, 8, 85 – 88.

26. Засенко В. (2004) Спеціальна освіта в Україні : реалії та перспективи. *Імідж сучасного педагога*, 8/9 (47–48), 3-5.

27. Колупаєва А. (2003) Проблеми спеціальної освіти дітей з особливими потребами в Україні. *Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки: зб. наукових праць Національного педагогічного університету*. Київ, 2, 98-102.

28. Липа В. (2000) Психологические основы педагогической коррекции. Славянск, 309 с.

29. Липа В. (2010) Формування комунікативної готовності розумово відсталих дітей до навчання у школі : автореф. дис... канд. пед. наук : спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка» Київ, 18 с.

30. Луцан Н. (2004) Розвиток мовлення в ігровій діяльності дошкільників. *Обрії*, 2, 97–100.

31. Люблінська Г. (1994) Дитяча психологія : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 355 с.

32. Любченко В. (2001) Розвиток мовлення у процесі ігровій діяльності у розумово відсталих дошкільників : посібник для вчителів. Київ : Вища школа, 124 с.

33. Маценко Ж. (2004) Від трьох до семи : психологічні характеристики дошкільнят. *Психолог*, 9, 2 – 6.
34. Мерсіянова Г. & Макарчук Н. (2010) Дитина із порушенням розумового розвитку. *Путівник для батьків з особливими освітніми потребами: навчально-методичний посібник у 9 книгах* / за заг. ред. Колупасової А. Київ : Літопис-XX. Серія «Інклюзивна освіта», 40 с.
35. Миронова С. (2008) Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, 204 с.
36. Миронова С.П. & Матвеева М. (2005) Корекційна робота в системі освіти дітей з вадами розумового розвитку: навчально-методичний посібник. . Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, 286 с.
37. Мякушко О. (2010) Психологічний супровід корекційно-реабілітаційного навчання дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю : науково-методичний посібник. Київ : Педагогічна думка, 132 с.
38. Поніманська Т. (1997) Основи дошкільної педагогіки. Київ : Думка, 198 с.
39. Простебі С. (2005) Програма виховання та навчання розумово відсталих дітей дошкільного віку. Київ : ТОВ. ЛДЛ, 119 с.
40. Сак Т. & Процюк Р. (2013) (eds.) Програма розвитку дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю. Гриф Міністерства освіти і науки України від 12.04.2013 № 1 / 11-6940. Київ, 261 с. URL: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/693/navchalni_programi11/ (дата звернення: 10 жовтня 2021р.)
41. Сак Т. (2008) Особлива дитина : від народження до 6 років : поради батькам. Київ : Літера, 143 с.
42. Сермеєв Б., Бабошко В. & Шульженко Д. (2012) (eds.) Програма виховання та навчання розумово відсталих дітей дошкільного віку. Київ : Освіта, 120с.

43. Сермеєв Б. (2010) & Бебешко В. Використання гри у процесі фізичного виховання розумово відсталих дітей дошкільного віку. Київ : Освіта, 22 с.
44. Синьов В., Матвеева М. & О. Хохліна (2008) Психологія розумово відсталості дитини : підручник. Київ : Знання, 359 с.
45. Стадненко Н., Матвеева М. & Обухівська А. (2002) Нариси з олігофренопсихології : навчальний посібник / за загальною редакцією Н. Стадненко. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 195 с.
46. Стадненко Н., Ілляшенко Т., Борщевська Л. & Обухівська А. (1998) Методика діагностики відхилень у розумовому розвитку молодших школярів та старших дошкільників. Кам'янець-Подільський : Абетка, 144 с.
47. Тарасун В. (2005) Психологічні умови ефективності дошкільного навчання дітей з обмеженими можливостями здоров'я. Київ : ПП «Актуальна освіта», 286 с.
48. Тищенко В. (1999) Формування інтелектуального компонента мовленнєвої діяльності у розумово відсталих дошкільників : автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка». Київ, 24 с.
49. Трикоз С. (2012) Комплекс програмно-методичного забезпечення «Зміст корекційно-спрямованого навчання і виховання розумово відсталих дітей у спеціальних дошкільних закладах» (програма з сенсорного виховання, методичні рекомендації, дидактичні матеріали). Київ : ПрАТ Видавництво Київська правда, 112с.
50. Трикоз С. (2012) Корекційні технології сенсорного виховання розумово відсталих дошкільників. *Теорія і практика олігофренопедагогіки та спеціальної психології: збірник наукових праць* / за ред. Т. Сак. Київ, Вип. 7, 132 – 138.
51. Трикоз С. (2012) Корекція сенсорного розвитку розумово відсталих дошкільників засобами дидактичних ігор та вправ: дис. ...канд. пед. наук: спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка» . Київ, 210 с.

52. Турчинська В. & І. Єременко (1991) Готовність розумово відсталих дітей до навчання в допоміжній школі. Київ : Освіта, 101 с.
53. Фіцула М. (2000) Педагогіка: посібник. Київ : Академія, 542 с.
54. Чеботарьова О. (2012) Комплекс програмно-методичного забезпечення « Зміст корекційно-спрямованого навчання і виховання розумово відсталих дітей у спеціальних дошкільних закладах» (програма з трудового виховання, методичні рекомендації, дидактичні матеріали). Київ : ПрАТ Видавництво Київська правда, 96с.
55. Чеботарьова О. (2012) Корекційна спрямованість трудового виховання у спеціальних загальноосвітніх дошкільних закладах для дітей з розумовою відсталістю. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та психологія*. Київ, 17, 265 – 268.
56. Чеботарьова О. (2012) Розвиток пізнавальної діяльності дошкільників із розумовою відсталістю засобом конструювання. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету. Серія: Соціально-педагогічна*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національного університету імені Ів. Огієнка Вип. 21, 262 – 268.
57. Чен Н. (2007) Нетрадиційні техніки зображення : навчально-методичний посібник. Харків : Скорпіон, 148 с.
58. Шевцов А. (2006) Особистісно орієнтовані освітні технології як системоутворювальний чинник комплексної соціальної реабілітації осіб з інвалідністю. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти колекційної роботи у спеціальній школі: наук.-метод. зб. / за ред. В. Бондаря, В. Засенка*. Київ, Вип. 8, Т. 1, 312 – 323.
59. Шеремет М. (1997) Психолого-педагогічні основи підготовки слабочуючих дітей до навчання в школі: автореф. дис. ...д-ра пед. наук: спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка». Київ, 51 с.
60. Шеремет М. (2009) & Пахомова Н. Формування мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення до навчання у школі : навчально-методичний посібник. Київ : Академія, 137 с.

61. Шеремет М. (1997) Психолого-педагогічні основи підготовки слабочуючих дітей до навчання в школі: автореф. дис. ...д-ра пед. наук: спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка». Київ, 51 с.